

Szabóné Mojzes Angelika

Gondolatok a felsőoktatás tömegesedéséről*

Az oktatás iránti elvárások, nevezetesen a társadalmi különbségek kiegyenlítése, a méltányosság szem előtt tartása, az egyenlő esélyek biztosítása, valamint az oktatási rendszer alsóbb szintjeinek telítettsége egyértelműen segítette a felsőoktatás tömegesedését. A folyamat esélyt teremt a fiatalok bizonyos csoportjai számára, ugyanakkor a diplomák elértéktelenedéséhez is vezethet. Az intézményi kapuk szélesebbre nyitása azonban nem írható kizárólag a kieleződő versenyben sokszor fennmaradásukért küzdő egyetemek számlájára. Vitathatatlanul szerepet játszott a folyamatban a modern társadalmak összetettebbé válása, a társadalmi igények fokozódása és a gazdasági, piaci átrendeződés is. A földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül a változások kisebb-nagyobb mértékben beszűrődnek minden országba. Annak ellenére, hogy országonként eltérő helyzetről, konzekvenciákról beszélhetünk, a jelenkori problémák megoldása minden országnak érdeke, már csak a fokozódó egymásrautaltság miatt is.

BEVEZETÉS

A 20. században az oktatás terén az újítások kidolgozásakor a legfontosabb szempont a társadalmi igazságosság volt. A változást sürgetők azt követelték, hogy minden fiatal minél nagyobb mértékben vehessen részt az oktatásban, hogy jobban felkészülhessenek a gazdasági életben való részvételre. A 20. század vége felé a felsőoktatási reformok hangsúlya a társadalmi igazságosságról áttevődött az egyéni választás és gazdasági előnyök fontosságára. A befogadóbb szociáldemokrata értékrendben fontos szerepet kapott a hátrányos helyzetűek – nők, bevándorlók és szegények – szükségleteinek figyelembevétele, kiemelve a kulturális sokszínűséget. Ezzel ellentétben az 1980/1990-es évek konzervatív törekvéseiben inkább a piacorientált vezérlőelvek élveztek prioritást: az iskolaválasztás, a privatizáció és más gazdasági kényszerítő erők. Felmerülhet olyan érv is, hogy az oktatásban a különböző kormányok eltérő ideológiai beállítódásának következtében nem történtek érdemi változások. Az azonban elmondható, hogy a 20. század vége az oktatásban az állami befolyás csökkenését hozta magával, és növelte az intézmények decentralizálódását.

* Lásd bővebben: *Tömegesedés a felsőoktatásban*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Oktatás és Társadalom Doktori Iskola Nevelésszociológia Program, 2008.

JELENKORI TRENDEK ÉS JÖVŐBELI KIHÍVÁSOK

Az Európai Unió létrehozásával és bővítésével az oktatási rendszerek egyre hasonlóbba válnak. Ez a tendencia az Európa Tanács 1949-es, valamint az Európai Közösségek 1967-es létrehozásáig vezethető vissza. Az oktatásban a döntéshozók azonban különösen kihangsúlyozták az egyes nemzetek történelmi fejlődésének értékét azzal, hogy fenntartották az önálló európai országok nyelvi és kulturális sokszínűségét. Ettől eltekintve az Európa Tanács céljai között szerepel az oktatás európai arculatának a megteremtése. Nem a nemzeti különbségek elmosására törekednek egy európai önazonosság ellenében, sokkal inkább a sokszínűségben rejlő egység megtalálása a fontos. Az Európa Tanács a páneurópai identitás megalapozása érdekében tanár- és tudóskonferenciákat szervezett, amelyek többek közt arról is szóltak, mit lehetne tenni a tananyagban és tankönyvekben előforduló, nemzetekkel szembeni sztereotípiák és előítéletek mérséklésére. A 21. századi oktatásiügyi trendek között egyre nagyobb hangsúlyt kapnak azok a felfogások, amelyek eltávolodnak attól a gondolkozásmódtól, hogy milyen egy holland vagy egy német, és sokkal inkább európaiként közelítik meg az egyént.

Ami a felsőoktatást illeti, a tanulók, intézmények, szakok és kurzusok száma soha nem látott mértékben nő. Amíg a 20. században nem sok felsőoktatási reform valósult meg, illetve korlátozott mértékű és kevésbé alkalmazott újítások voltak, addig a 21. század elején alapvető reformokat figyelhetünk meg. A leginkább figyelemre méltó a 29 európai ország által aláírt Bolognai kiáltvány volt 1999-ben. A szerződés az európai felsőoktatási intézmények által kibocsátott diplomák összehasonlíthatóságát célozza 2010-ig egyetemi és posztgraduális szinten egyaránt. Ez a megegyezés a munkaerőpiac számára is fontos, a felsőoktatási intézmények kreditrendszerei összehasonlíthatóvá válnak, és biztosítja az európai dimenziót. Olaszországban például az új típusú felsőoktatási rendszer első köre hároméves, és főiskolai diplomát ad, utána egy kétéves képzés következik, amely egyetemi végzettséget nyújt, míg egy végső hároméves szakasz a doktori cím megszerzését teszi lehetővé. Az általános kereteken belül az egyetemeknek nagyfokú önállósága van programjaik és irányításuk tekintetében.

Az európai felsőoktatás legsürgetőbb kérdései közé az egyre népszerűbb és többek által igénybe vett csere- és ösztöndíjprogramok gerjesztette oktatási mobilitás tartozik. Az oktatási cserék néha finansziális korlátokba ütköznek. Annak ellenére, hogy elméletben az Európai Unió olyan tagországaiban, ahol a sajátjukkal egyező tandíj- és pénzügyi támogatás van, a hallgatók elfoglalhatják a felszabadult helyeket, az ösztöndíjasok nem minden esetben tudják felhasználni a küldő ország pénzügyi forrásait. Emellett sokszor a résztvevők nyelvi képességei is elmaradnak a szükséges szinttől, így ezen a területen még fejlesztésre van szükség a külföldi projektek sikerének maximalizálása érdekében.

A nyelvi korlátok legyőzése mellett energiát kell fordítani a társadalom, ezen belül is a munkaerőpiac azon elvárásának kielégítésével, mely a technológiai és információfeldolgozási képességgel rendelkező fiatalokat látja szívesen. Maguknak az iskoláknak is fel kell dolgozniuk a világ folyamatos és gyors változásait és ezek következményét. Manapság

már nem elég egy bizonyos lexikális tudás továbbadása, azt kell megtanítani, hogyan alkalmazkodjanak a diákok a folyton változó világhoz, egyfajta életvezetési stratégiát is a kezükbe kell adni.

A felsőoktatás szintjén jó néhány országban elterjedt a levelező vagy távoktatás intézménye, amely a szakmai vagy technológiai fejlesztés kínálatával segít a hallgatóknak a változó munkaerő-piaci körülményekre való reagálásban. Ezen a területen szükséges az intézmények erősödése, elterjedése, egyrészt az elhelyezkedés megkönnyítésére, másrészt azoknak a hallgatóknak a felvételében, akik nem tudnak bejutni a megfelelő egyetemre.

A legátfogóbb terület, amelyet rendszerezettebben kell az uniós tagoknak megközeleltíteniük, az a diplomák és képzések gördülékenyebb elismertetése az egyes országok között. Néhány ország, köztük Hollandia, még a kettős diploma bevezetését is javasolta az anyaintézmény és társintézménye között. Az egyetemek eltömegesedése és az Európaszerte növekvő munkanélküliség nem segíti a dilemma megoldását. Olyan aggodalom is él, hogy a felsőfokú intézmények költséges bővülése az ott folyó oktatás színvonalára lehet negatív hatással, és elvezethet a diplomák leértékelődéséhez.

A MAGYAR FELSŐOKTATÁS TÖMEGESEDÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI

Az 1980/90-es évek fordulóján egy-egy korosztályból még csak 10-14 százalékyian kerültek főiskolára, egyetemre, az 1990/2000-es évtized fordulóján ez az arány már 31-36 százalék. Az igazi felfutás 1993-tól számítható. Az oktatás expanziójának korábbi hazai és nemzetközi elemzéseiből visszatérően tudjuk, mit jelent ez. Magyarországon nemcsak elkezdődött a felsőoktatás tömegessé válása, hanem a kilencvenes években gyorsuló szakaszába lépett.

De milyen eredmény is várható egy olyan folyamattól, amelyben egy sokkal fejlettebb, tudatosabb trendek mentén, megfelelő idő alatt kialakult eredmény áthelyezését, alkalmazását jelenti egy sokkal zártabb, korlátozottabb rendszerre? A magyar felsőoktatás rendszerváltás utáni hirtelen átalakulása ezért sokkal intenzívebb volt, a tömegesedés csupán egyetlen évtized alatt ment végbe. A jelenség által felvetett kihívásokra ezért az oktatási rendszer nem tudott megfelelően reagálni, hiszen azok sokkal felkészületlenebbül érték, mint a nyugat-európai intézményrendszert. A rendszerváltáskor indult és mintegy 2004-ig tartó folyamat a felsőoktatás mennyiségi növekedésének – az abszolút és relatív tömegesedésnek – euforikus időszaka volt. Az oktatáspolitikai ebben az időszakban szinte feltétel nélkül engedett a társadalmi nyomásnak, nagymértékben figyelmen kívül hagyva a jelzett demográfiai tendenciákat, a gyorsan változó és globalizálódó gazdaság tényleges igényeit. Ennek jellemzői: a képzési szintek, a képzési területek és a szakképzettségek arányai és tartalma, valamint a tényleges társadalmi-gazdasági igények közötti feszültség kieleződése.²

2 Polónyi István: *Oktatás, oktatáspolitikai, oktatás-gazdaság*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008.

A rendszerváltás előtti nehéz bejutási feltételek és szűk kvóták után a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók száma 1990-hez képest 2002-re megnégyszereződött, ám ezt a jelentős növekményt az alig bővült felsőoktatási szférának kellett felvennie. A nyugat-európai gyakorlattól eltérően, ahol a felsőoktatásra fordított összegek növekedése meghaladta a GDP növekedési ütemét, Magyarországon a finanszírozás mértéke és módja kérdésessé tette az egyetem hagyományos feladatának, az elitképzésnek a fennmaradását. Nyugat-Európával ellentétben itt nem tudtak jelentős összegeket fordítani a felsőoktatásra, és új típusú intézmények sem jelentek meg. A Nyugat-Európában kialakult dualista rendszer elemei – a tömegigényeket kielégítő olcsó, könnyen hozzáférhető felsőoktatási intézmények és a drága, presztízsüket megőrizni kívánó, egy szűkebb réteg számára elérhető egyetemek – Magyarországon nem különültek el ilyen élesen. A történeti áttekintésben több helyütt megjelentek a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését célzó intézkedések (tandíj fizetése alóli kivétel, a különböző társadalmi osztályok erőltetett beiskolázása, a tananyag azonos mértékű előírása), amelyek mind egy-egy lépcsőfokot jelentettek a felsőoktatás tömegesedéséhez vezető úton.

Ma már egyértelműen leszögezhetjük, hogy a magyar felsőoktatás tömegesedéséből hiányzott a tudatosan tervezett oktatáspolitikai irányítás, így a spontán folyamatok részint túlképzést, részint számos torzulást okoztak a képzési szerkezetben.

Igen sokan felkapják a fejüket, amikor a túlképzés problémájáról hallanak, hangsúlyozva, hogy a túlképzés által létrehozott magasabb tudás, magasabb műveltség sokkal inkább pozitív dolog, mintsem hátrány. Hiszen az iskolázottabb emberek kulturáltabban, egészségesebben élnek, egy magasabb iskolázottsággal rendelkező társadalomban, közösségben nagyobb a társadalmi kohézió, kisebb a kriminalitás. Természetesen nagyobb az innovativitás is így a gazdasági haladás, és a magasabban iskolázottak jobban védettek a munkanélküliségtől. Az európai fejlesztési folyamatok Magyarország számára a „modernizáció” lehetőségét biztosítják, amelybe az európai regionalizáció és a globalizáció folyamatai is belesimulnak. Nehéz eldönteni, hogy a modernizáció valójában rossz vagy jó, de a felsőoktatásban is megjelenik, s nincs más lehetőségünk, mint követni az EU által megadott irányokat. Mára már világos, hogy az európai csatlakozás előnyeit számos területen nem tudtuk kihasználni, így az oktatásban, ezen belül a felsőoktatásban sem. Ennek egyik oka a hazai minőségpolitikai és oktatáspolitikai stratégiák gyengesége, a közoktatás és felsőoktatás alulfinanszírozottsága, továbbá hogy a fejleszteni kívánt intézmények kevés teljesítmény mellett kapcsolódhattak be az EU-projektekbe.

Pedig a gazdaság igényeit meghaladó iskolázottság mind az ország – adófizetőinek – forrásait, mind a diplomát szerző, de azt használni nem tudó fiatalok és családjaik erőfeszítéseit feleslegesen és haszontalanul szórja el, mivel a túlképzés nem tud a gazdaságban hasznosulni, így gyakorlatilag elvész, „elfelejtődik”.

Az emberek kulturált együttélése, a társadalmi kohézió nem a sok felsőfokú képzettel s még csak nem is a magas arányú érettségizettel függ össze, hanem az iskola alsóbb szintjeinek, az alapfokú oktatásnak a színvonalával. Mint ahogy az információs társadalom ismereteinek elsajátítása sem a magasabb iskolázottsággal kell hogy összefüggjön, hanem éppen az általános, alapfokú oktatás színvonalával. Ha ugyanis ezeket az ismereteket csak a felsőbb

oktatás közvetíti, akkor az nyilvánvalóan a társadalom kettészakadásához vezet, hiszen a még oly kiterjedt felsőoktatásban sem vesz részt a teljes népesség, s akik kimaradnak, azok lemaradnak. A megoldás tehát éppen az, hogy a mindenki számára kötelező oktatásnak kell az információs társadalom alapképzségeit, alapismereteit elsajátíttatnia, mint ahogy itt kell például az idegen nyelvi kommunikációs ismereteket is megtanítani. De ugyanez a helyzet az egészséges életmóddal és a kultúra más alapvető elemeivel is. Más oldalról a magas képzettségű, de képzettségének megfelelő munkát nem találó fiatalok elkeseredettsége komoly társadalmi feszültségek forrása, s a diplomások kivándorlásának növekedéséhez vezet.

A túlképzés fogalmát tehát úgy lehet gyakorlatiasan megfogalmazni, hogy probléma-e, ha mondjuk egy agrármérnök buszsofőr, egy filozófus londiner, egy okleveles közgazdász áruházi eladó lesz. Hiszen – mondják egyesek – műveltebb, okosabb lett. Pedig azért itt van néhány komoly probléma. Először is ez a diplomás túlnyomórészt az adófizetők pénzéből jutott egy nem használt diplomához, tehát összességében sok tízmilliárd forintnyi képzési költség nem az eredeti célnak megfelelően hasznosult. Még ha hiszünk is az oktatás mágikus szerepében, akkor is azt kell mondanunk, hogy ez csak akkor engedhető meg társadalmi szinten, ha ez az egyén a nem használt diplomáját a saját pénzéből szerezte. Más oldalról azonban azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy ez az ember csakugyan elégedett-e, tényleg azért ment-e a felsőoktatásba, hogy sofőr vagy londiner legyen, vagy csak azért, hogy jól érezze magát az egyetemen. Ezek a fiatalok alighanem elégedetlenek, csalódottak lesznek, hiszen egy diplomás pályafutás, életpálya reményében léptek a felsőoktatásba. Az elégedetlenség részint társadalmi feszültségekhez vezethet, részint – különösen a nyelveket már jobban beszélő fiatal diplomások esetében – kivándorláshoz. De másról is szó van. Ugyanis a diplomások, akik képzettségüknél alacsonyabb tudásigényű foglalkoztatással kénytelenek megelégedni, egyben kiszorítják a foglalkoztatottságból az alacsonyabb képzettségű munkaerőt

Sokak szerint a felsőoktatás létszámszabályozása nem illik egy demokratikus társadalomhoz, mert a felsőoktatáshoz való hozzáférés egyfajta jog. Pedig nyilvánvalóan az nem a demokrácia kritériuma, hogy mindenki, az indokolt követelményeknek nem megfelelő is bekerül-e a felsőoktatásba. A felsőoktatásnak meghatározott követelményszintet kell megtartania a belépésnél és a rendszeren belül is. Pontosan így függ össze a tömegesedés és a minőség. Ugyanis nem feltétlenül kellene, hogy a tömegesedés a minőség romlásával járjon. Abból, hogy egyre többen tanulnak felsőfokon, nem kellene annak következnie, hogy egyre többen kapnak azonosan magas szintű diplomát. Olyan diverzifikált felsőoktatásra volna szükség, amely mindenki számára megfelelő kimenetet igyekszik biztosítani (a különböző középfokú szakképzettségektől a főiskolai és egyetemi képzettségeken át a doktori végzettségig). A „mindenki a felsőoktatásba” jelszava a mai magyar – torz képzési szerkezetű – felsőoktatásban sajnos törvényszerűen jelenti a minőségromlást.

Mindez az oktatásirányításra is nagyon komoly felelősséget ró. Egyáltalán nem közömbös az expanzió mértéke és a képzési struktúra alakulása. Ebben az érterben nélkülözhetetlen részint a felsőoktatásba törekvő fiatalok informálása a felsőoktatásban szerzhető végzettségekkel történő elhelyezkedés lehetőségeiről, a keresetekről, a gazdaság várható mozgási irányairól, részint a felsőoktatás képzési szerkezetének racionális alakítása.

A felsőoktatási képzés szerkezetének a gazdaság igényeivel való összehangolása nem nélkülözhetné az oktatástervezés javítását, pontosabban megteremtését. Ugyanakkor rendkívül fontos lenne egy olyan felsőoktatás-kutatási háttérintézet létrehozása, amely a tervezés bázisa lenne. (Tegyük hozzá, hogy a felsőoktatási kutatás összekapcsolható a szakképzés-kutatással, sőt a felnőttképzés kutatásával is.) Ez a háttérintézet szolgálhatná az oktatási és a foglalkoztatási minisztérium döntéseinek előkészítését (lényegében valamennyi olyan minisztériumét, amely oktatási és képzésirányítással foglalkozik). A háttérintézet foglalkozna a szakképzés, felsőoktatás és felnőttképzés fejlődésének kutatásával, nemzetközi összehasonlító vizsgálatok, elemzések készítésével, foglalkozási és munkaerő-piaci előjelzések, prognózisok készítésével, a különböző szakképzettséggel rendelkezők elhelyezkedésének vizsgálatával, a munkaadók igényeinek elemzésével stb. – tehát olyan elemzésekkel, amelyek a felsőoktatás és a szakképzés fejlesztési terveit megalapozhatják.

Ugyancsak nélkülözhetetlen az oktatásirányítás korszerűsítése, amelynek legfontosabb elemei a minisztérium stratégiai tervező részlegének megerősítése, a képzések résztvevőinek informálása (az elhelyezkedés, a munkaerő-piaci lehetőségek hosszú távon várható alakulásáról az egyes intézmények és képzési programok minőségéről).

A mainál jelentősen tudatosabb oktatáspolitikai keretében meg kell teremteni az oktatásfejlesztés és a területfejlesztés közötti kapcsolatot, s az oktatásnak egy átfogó, humán erőforrás-fejlesztési politika részévé kell válnia. Rendkívül fontos követelmény az oktatás és a foglalkoztatás erősebb összekapcsolódása s részben az egész életen át tartó tanulás előtérbe kerülése. Egyre sürgetőbb az iskola nyitottabbá tételére való törekvés, az oktatási szféra átláthatósága és elszámoltathatósága. Ezekhez kapcsolódva az oktatási szférában mára általános követelménnyé vált/válik a komplex fejlesztési projektek indítására és menedzselésére való képesség, a társadalmi partnerek aktív bevonása, az azokkal való együttműködés és a közösségi szintű politikakoordináció.

A tömegesedéssel párhuzamosan több súlyos probléma is felmerült. Az egyik, hogy mindez közel változatlan infrastruktúrával következett be. Számos helyen lehetetlen állapotok alakultak ki: teremhiány, számítógép-ellátottság, információs könyvtári állapotok, kollégiumi férőhelyhiány, szegényes önmegvalósítási, kulturálódási és sportlehetőségek. A háromszoros hallgatói létszámnövekedés gyakorlatilag változatlan felkészültségű oktatói gárdával, alig változó oktatási és tanulási technológiával következett be.

Az oktatók kiválasztása inkább az elitképzés, mint a tömeges oktatási igények kielégítésére volt tekintettel. Ugyanez mondható el az oktatási-tanulási technológiákra is, vagyis nem a nagy tömegek színvonalas képzési igényeire létesültek.

A mai oktatási rendszer nemigen ad alkalmat a kontaktórák számának csökkentésére, a hallgatói önálló munkára, a modern világban megkövetelt képességek és kompetenciák kifejlesztésére. Az intézményi tantermi struktúra nincs összhangban a tömegoktatás speciális igényeivel. Az információs forradalom nemcsak a modern technikák, eljárások ismeretét követeli meg, hanem elvárja, hogy a felsőoktatás maga is kiterjedten alkalmazza azokat. E téren a felzárkózás ütemét illetően az ország már a környező országokhoz képest is lemaradt.

A hallgatói ellátás színvonala elmarad a felfuttatott létszám által generált igénytől, rontva egyúttal az esélyegyenlőséget is. Mindezek előrevetítik a modernizáció elkerülhetetlen pénzügyi terheit is, már ha célunk egy Európában is versenyképes, minőségi tömegoktatás megvalósítása.

A másik fő probléma, hogy a középfokú oktatás nem készült fel arra, hogy az érettségizett diákok ilyen nagy hányada kíván továbbtanulni, és ennek következtében a felsőoktatásba beáramló tömegek felkészítése enyhén szólva is hiányos. A magyar felsőoktatás – különösen az egyetemi szegmens – alapvetően elit jellegű oktatásra orientált rendszer: ezzel a beáramló tömeggel nem tud mit kezdeni.

Az infrastruktúra mellett az oktatási módszerek, az oktatási technológia is inkább az elitoktatással, mintsem a tömegoktatás követelményeivel kompatibilis.

Ennél is súlyosabb gondot jelent, hogy a hallgatók abból a középfokú közoktatási rendszerből zúdultak a felsőoktatásra, amely maga sem volt képes megbirkózni a tömegesedés problémájával – annak ellenére sem, hogy a demográfiai hullámok már régen levonultak, s a diákok számának csökkenése ellenére a tanárok száma nőtt.

A jelenlegi képzési volumen 2010-ig várhatóan kétszer annyi diplomás szakemberkínálatot termel, mint a várható kereslet. Magyarországon 2010-ben nagyjából minden negyedik, 2015-ben majdnem minden harmadik munkavállaló diplomás lesz. Magyarország ezzel 2010-ben Németország, Görögország, Hollandia, 2015-ben az Egyesült Királyság és Svédország diplomásellátottságával azonos szintre kerül. Ugyanakkor gazdasági fejlettségünket tekintve még ekkor is jelentősen elmaradunk ezektől az országoktól.

ÖSSZEGZÉS

Az állam bizonyos szabályzó mechanizmusokkal közbeléphet a tömegesedés negatív hatásainak kivédésére, mérséklésére: a tandíj bevezetése, magas színvonalú tananyagbeli elvárások, szigorú felvételi kvóták megállapítása, valamint az oktatásra fordított pénzek csökkentése jelenthetnek megoldást az eltömegesedés, hosszabb távon a diplomák elértéktelenedésének ellensúlyozására. A kisebb pénzügyi támogatás természetesen együtt kell hogy járjon a források ésszerűbb felhasználásával, hiszen a cél nem a működésképtelenség gerjesztése. Az állami szerep illetően térnyerése azonban újabb kérdéseket vet fel. Az oktatás történetének alakulása az állami szerep folyamatos csökkenését hozta magával – mint kívánatos eredményt –, és ez a felsőoktatásban kialakuló versenyhez, hosszabb távon a színvonal emelkedéséhez vezetett. Az egyetemek mint a tudás központjai szeretnék is fenntartani kivívott önállóságukat, de kérdés, el tudják-e hárítani a tömegesedés gerjesztette negatív mellékhatásokat.

IRODALOM

- BARAKONYI KÁROLY: *Rendszerváltás a felsőoktatásban – Bologna-folyamat, modernizáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- BARAKONYI KÁROLY: A hazai felsőoktatás menedzsmentjének korszerűsítése, *Educatio*, 2000. 1. sz.
- BARAKONYI KÁROLY: Stratégiai irányváltás: a felsőoktatási szakstruktúra alakítása. *Vezetéstudomány*, 7–8. sz.

- GÁBOR KÁLMÁN – DUDIK ÉVA: Középosztályosodás és a felsőoktatás tömegesedése. *Educatio*, 2000. 1. sz.
- HALÁSZ GÁBOR: Az oktatás és az Európai Unió. *Európai tükrök*, 1997. 1. sz.
- HRUBOS ILDIKÓ: A peregrinációtól az Európai Felsőoktatási Térségig. *Educatio*, 2005. 2. sz.
- JÁNOSY FERENC: *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- KARDOS JÓZSEF: *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- KOZMA TAMÁS: *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2004.
- LADÁNYI ANDOR: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- MAKKAI ÁDÁM: *Az egyetemi oktatás világválsága – Amerikából nézve. Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1998–2005*. KSH-kiadvány.
- Oktatás és szakképzés (1988–1997)*. KSH-kiadvány.
- POLÓNYI ISTVÁN – TIMÁR JÁNOS: *Tudásgyár vagy papírgyár? Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.*
- TÓTH TAMÁS: *Az európai egyetem funkcióváltásai*. MF Könyvek 18, Professzorok Háza, Budapest, 2001.
- www.epa.hu
- www.ksh.hu (statisztikák letöltése)
- www.om.hu (statisztikák letöltése)
- www.pad.hu